

ОСОБЛИВОСТІ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЗА СЕРІЯМИ СЮЖЕТНИХ КАРТИНОК

Лариса Калмикова, Юлія Дядюша
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

У статті представлено результати психолінгвістичного аналізу висловлювань за серіями сюжетних картинок дітей п'яти років. Цей різновид мовлення відноситься до розповідей, в яких висвітлюється послідовність подій. Сюжетні картинки є важливим засобом полегшення дошкільникам виконання операцій внутрішнього програмування мовлення, оскільки використання цих картинок є своєрідним способом винесення внутрішньо-мовленнєвої функції назовні.

Ключові слова: розповідь, внутрішнє програмування, операції, аналіз висловлювань.

В статтє представлєны результати психолінгвістичєского анализа высказываний по сериям сюжетных картинок детей пятилетнего возраста. Этот вид речи относится к рассказам, в которых раскрывается последовательность действий. Сюжетные картинки являются важным средством облегчения дошкольникам исполнения операций внутреннего программирования речи, поскольку использование этих картинок является своеобразным способом вынесения внутренне-речевой функции во внешне.

Ключевые слова: рассказ, внутреннее программирование, операции, анализ высказываний.

This paper presents the results of psycholinguistic analysis of statements on series of plot pictures made by five years old children. This kind of speech refers to the stories, which highlight the succession of the events. Plot pictures is the important tool of internal operations facilitation in preschoolers' speech programming, since the use of these images is a peculiar way of making intra-speech functions external.

Key words: story, internal programming, operations, analysis of statements, story.

Актуальність дослідження і постановка проблеми.
Мовлення дітей дошкільного віку – це особливий з огляду на

вивчення психолінгвістичних проявів людини феномен. Саме мовленнєвий розвиток дитини на дошкільному етапі онтогенезу відкриває для дослідників цього самотнього явища необмежені можливості в процесі наукових розвідок і креативних знахідок, релевантних до психолінгвістичної реальності. Не є винятком і такий функціонально-смісловий тип усного мовлення, як розповідь, якою дитина починає оволодівати саме в цьому віці, опанувати операції передачі в усному висловлюванні відомості про події, дійсність у їхній часовій послідовності та витримувати логіку викладу. Одночасно дошкільник позбавляється ситуативності мовлення, його спонтанності, набуваючи цілеспрямованості, навмисності, довільності й усвідомленості власних висловлювань. Проте ці трансформації в мовленні кожної дитини відбуваються неодномоментно. Потрібний певний час для того, щоб сформувалися внутрішньомовленнєві функції, від яких залежить як побудова внутрішньої програми майбутньої розповіді, так і процес її фазного поетапного розгортання у зовнішнє усне мовлення. Виявлені особливості розповідей за серією сюжетних картинок, створених дітьми п'ятого року життя, є своєрідним відображенням розвитку їхнього внутрішнього мовлення і пов'язаних із ним станом сформованості мовленнєвих навичок. У такому контексті ми розглядаємо внутрішнє мовлення тільки в одній із його функцій: пов'язуємо лише з підготовкою майбутнього висловлювання, його структуруванням. Отже, вивчення особливостей розповідей дітей за серіями сюжетних картинок дає не тільки суто психолінгвістичний, науковий результати, а й має прикладний психолінгводидактичний характер, оскільки створює необхідні передумови і підстави для розробки психотехнологій і методик надання дітям психологічної допомоги, розвитку і корекції мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розповіді дітей дошкільного віку аналізувалися з різних наукових підходів: психологічного (Д. Б. Ельконін, Ж. Піаже, П. П. Блонський, Л. Люблінська, Ф. О. Сохін та ін.), психолінгвістичного (Л. С. Виготський, О. Р. Лурія, О. О. Леонтьєв, Т. В. Ахутіна, Т. М. Ушакова та ін.), мовознавчого (І. Р. Доброва, О. М. Гвоздев, С. Н. Цейтлін та ін.), педагогічного (А. М. Богуш, Н. В. Гавриш, О. С. Ушакова, Т. О. Ладжінська та ін.).

Роль картинок у розвитку зв'язного мовлення дітей досліджували такі вчені, як Г. О. Люблінська, Є. І. Тихеева, К. Д. Ушинський, Л. С. Виготський, М. М. Коніна, П. П. Блонський, С. Ф. Русова та інші. Багато методичних прийомів навчання дітей розповідання висвітлено у працях таких учених, як Н. В. Гавриш, А. П. Короткова, М. М. Алексеева, В. І. Яшина, О. С. Ушакова і О. О. Смірнова. Проте психологічний аспект дослідження розповідей дітей, побудованих за серією сюжетних картинок, до цього часу не представлений у науці. Відтак запропоновані методики навчання дітей розповіданням за серією сюжетних картинок базуються переважно на емпіричних узагальненнях, а також на інтуїції дослідника, а не на врахуванні психолінгвістичних особливостей опанування дітьми розповідання.

Мета статті – проаналізувати стан сформованості в дітей старшого дошкільного віку мовленнєвих навичок розповідання за серією сюжетних картинок.

Виклад основного матеріалу. Розповідання за серією картинок – це складна для дитини розумова і мовленнєва діяльність, у якій мають місце аналіз, синтез, встановлення часових відношень, порівняння, узагальнення, умовиводи. Виформовування умінь розповідати за серією сюжетних картинок не можна розглядати ізольовано від особливостей сприймання дітей. Тому перед тим, як вивчати особливості мовленнєвих навичок дітей старшого дошкільного віку створювати розповіді за серією сюжетних картинок, були сформульовані такі **завдання**: підібрати серії сюжетних картинок, які відповідали б віковим особливостям дітей, записати розповіді дітей за запропонованими картинками, зробити аналіз висловлювань дітей за серією сюжетних картинок.

При відборі картинок для розповідання ми врахували такі вимоги:

зміст картини має бути цікавим, зрозумілим, виховувати позитивне ставлення до навколишнього; ілюстрації повинні бути високохудожніми; зображення персонажів, тварин та інших об'єктів мають бути реалістичними, оскільки умовне формальне зображення не завжди сприймається дітьми; зверталася увага на доступність не тільки змісту, а й зображення; не використовувалися картинки з надмірним нагромадженням деталей, щоб діти не відволікалися від головного [1].

Для вивчення стану сформованості в дітей старшого дошкільного віку навичок розповідати за серією сюжетних картинок були використані такі картинки, як «Пригоди Сергія 1» і «Пригоди Сергія 2». Ми передбачили, що картинки, об'єднані загальним сюжетом й однією темою, назовні виконуватимуть у дітей, які висловлюються, функції внутрішнього мовлення, зокрема внутрішнього програмування розповіді, яке намічатиме послідовні складові віхи висловлювань дітей. Відтак, дошкільники позбавлятимуться порушень викладу часової послідовності подій, що характерно для їхніх розповідей, з одного боку, а з іншого – розвиватимуться операції створення внутрішньої програми мовлення під впливом такого навчання розповіданню за принципом винесення несформованої внутрішньої функції назовні. Отримання в такий спосіб обсервування розповідей дітей і порівняння їх із розповідями за однією картинкою має засвідчити якісний стан висловлювань дітей як за контекстуальністю і смислом мовлення, витриманням послідовності подій, так і за його лексично-граматичним структуруванням та інтонаційним розчленуванням.

Аналіз висловлювань дітей здійснювався за такими критеріями: контекстний, синтаксичний, лексичний та інтонаційний. У свою чергу, критерії поділяли на такі показники:

Контекстний критерій був представлений таким: способи зв'язку речень у розповіді (за О.О. Леонтєвим – 1) граматичні ознаки (синтаксичний паралелізм, синтаксичне згортання тощо); 2) синсематизм (використання займенників та інших слів з функціями заміщення); 3) актуальне членування; 4) семантико-граматичні ознаки; 5) фонетичні ознаки (закономірності поділу за паузами, контекстуальні інтонаційні варіанти тощо) [3, с. 232]; структура розповіді (початок, середина, кінцівка); логічність і послідовність викладу (логічний перехід від однієї частини розповіді до іншої, вміння розпочати й правильно закінчити розповідь, не допускаючи зайвих повторів, не пропускаючи важливі частини); цілісність (осмислена доцільна єдність тексту).

Синтаксичний критерій передбачив такі показники: прості речення (поширені, непоширені, односкладні, двоскладні); складні речення (складносурядні та складнопідрядні: з підрядним означальним, з підрядними з'ясувальними, з підрядними обставинними (місця, часу, ступеня і способу дії, мети,

причини, умовні, допустові, наслідкові)); способи зв'язку слів у словосполученні (узгодження, керування, прилягання).

Лексичний критерій містив у собі такі показники: кількість слів у реченнях (загальна кількість слів у реченні кожної дитини); морфологічний склад; лексико-семантична група слів (антоніми, синоніми).

Інтонаційний критерій: виразність (дихання, голос, дикція (вимова), інтонація (тон), темп, жест і міміка); інтонаційна розчленованість (у мовленні витримуються паузи між його смисловими частинами).

Спочатку аналізувалися розповіді дітей за однією картинкою (остання в серії). Проаналізувавши спосіб зв'язку речень у розповідях дітей, варто зазначити, що вони в дитячих висловлюваннях не взаємопов'язані. Розповіді не досить зрозумілі без знання ситуації, зображеної на картинці. У своєму мовленні діти допускали синтаксичні і граматичні помилки: по декілька разів повторювали слова та словосполучення, які ними були вже сказані («Хлопчик на санчатах, собачка .. біжить ... а хлопчик катається на санчатах .. а собачка біжить...»); пропускали головні члени речення; досить часто використовували у мовленні займенники («Вони веселі .. гуляють . собачки їх катають на санках... вони сміються ..»).

З огляду на структуру висловлювань, важливо відзначити відсутність у розповідях логічної послідовності, взаємозв'язку як їх композиційних частин, так і окремих речень, що складають монолог.

Аналіз засвідчив, що лише у двох дітей з опитаних наявні всі структурні частини монологу. Так, у 67% дітей відсутній початок розповіді («Оце як мальчик катається, оце він дерево побачив ...»), а у 86% – кінцівка (« .. білочки живуть .. деревце є таке . чорне, біле ... на ньому гілочки.»).

33% дітей не можуть самостійно структурно вибудувати монолог. Вони лише перераховують усе те, що зображено на картинках («Тут є лижі, тут є котик і собачка, деревце, мальчик, мальчики...»), («Хлопчик ... йолочки. деревце , сніжок, тигричок, що сидить на дереві.»).

Щодо логічної послідовності, то можемо відмітити несформованість у дітей навичок композиційної побудови розповіді. Діти ще не здатні самостійно почати розповідь,

придумати кульмінацію й логічно закінчити розповідь. Вони не в змозі побудувати загальний задум, і тому вихователю увесь час необхідно ставити додаткові запитання (Кого ти бачиш на цій картинці? Як гадаєш, дівчинка знаходиться в місті чи селі? Чому ти так думаєш?).

Аналіз висловлювань дітей за таким показником, як цілісність, засвідчує їхню неспроможність цілісно побудувати розповідь. («Вони веселі .. гуляють. Собачки їх катають на санках .. Собаки з котиком, а кот боїться собак ... Вони сміються ... Ще є деревце. Сніг лежить, птічка літає ... дом тута ... є льод.»).

Діагностування синтаксичної будови розповідей засвідчує, що у висловлюваннях дітей при перерахуванні дій переважають прості речення. Щодо способів зв'язку слів у словосполученнях, зазначимо, що у висловлюваннях дітей переважає координація підмета і присудка, а також вид підрядного зв'язку – керування. А такий вид підрядного зв'язку, як прилягання й узгодження, дошкільники у своєму мовленні майже не використовують.

Обсяг дитячих висловлювань у середньому складає 35 слів. Кожна розповідь переважно на 50% складається із семи речень. Аналіз морфологічного складу дитячих розповідей показує, що з усіх слів у мовленні дітей переважають іменники та дієслова, проте дошкільники у меншій кількості, але вживають у своєму мовленні й усі інші частини мови. При складанні розповідей за серією сюжетних картинок не використовували лише таку частину мови, як вигук.

Щодо виразності мовлення, варто зазначити, що в більшості дітей розповіді – невиразні: нечітко вимовляються слова, спостерігається різка зміна голосу або темпу мовлення, спостерігається інтонаційна нерозчленованість висловлювань.

Після проведення першого етапу діагностування розвитку в дітей мовленнєвих операцій при створенні розповіді за однією картинкою дошкільникам була запропонована серія сюжетних картинок з метою зробити порівняльний аналіз їхніх розповідей. Їм було запропоновано скласти картинки в логічній послідовності та розповісти про те, що на них зображено. Аналіз здійснювався за однаковими критеріями та показниками.

Проаналізувавши спосіб зв'язку речень у розповідях дітей за серією сюжетних картинок, варто зазначити, що речення в дитячих розповідях стали більш взаємопов'язаними у порівнянні

з попередніми висловлюваннями. («Мальчик катається. Оце він дерево побачив .. А він ще побачив кішку .. Він сховався, бо, бо, бо кішка була дуже зла...»). Діти вже не так часто допускають синтаксичні і граматичні помилки. Їхнє мовлення набуває ознак контекстності.

З огляду на структуру висловлювань, важливо відзначити, що діти, ознайомившись із серіями картинок показали кращі результати в порівнянні з попереднім етапом дослідження. Аналіз засвідчив, що у 24% дітей наявні всі структурні частини монологу, а на попередньому етапі дослідження такий результат виявили лише 10% дітей. Так, у 33% дошкільників не спостерігається початок, а у 48% – кінцівка висловлювань, тобто цей показник зменшився порівняно з попередніми результатами. Показник розповідей у дітей, які були не здатні самостійно вибудувати монолог, зменшився на 14%.

Щодо логічної послідовності, можемо засвідчити, що ситуативність мовлення, його спонтанність зменшилася, набуваючи ознак цілеспрямованості, усвідомленості та цілісності у висловлюваннях.

Обсяг дитячих висловлювань у середньому складає 38 слів. Кожна друга дитина вживає 8 речень у своїй розповіді. Варто зазначити, що показники найбільш уживаних частин мови після показу серії сюжетних картинок мають такі результати: кількість прислівників і частки зменшилась у дитячому мовленні, а кількість усіх інших частин мови (іменники, дієслова, прикметники, прийменники, сполучники, займенники) – збільшилася.

Аналіз синтаксичної будови розповідей підтвердив, що у висловлюваннях дітей переважають прості речення з головним членом підметом. З головним членом присудком у монологах дітей зустрічаються лише односкладні речення, а саме: неозначено-особові («Потом пішли до лисички»).

У своїх розповідях діти використовують складнопідрядні речення з підрядними причини, наприклад, «Орел хворий, бо в нього зуб болить» і складнопідрядні речення з підрядним з'ясувальним («Мальчик собаці приказує, що .. котика не їсти»). Отже, діти під час розповідей за серією сюжетних картинок уживають більше складнопідрядних речень у порівнянні з розповідями за однією картинкою, адже вони показують певну

історію подій, де можна побачити початок, кульмінацію і закінчення. У серіях сюжетних картинок представлено більше причин, зокрема як і чому щось сталося з героями чи явищами, і тому діти без певної підготовки використовують складнопідрядні речення.

Проте показник інтонаційної виразності залишився без змін, адже для того, щоб діти розмовляли виразно та інтонаційно розчленовано, потрібно запропонувати інші психотехніки, аби забезпечити необхідний розвивальний ефект.

Висновки. Проведене дослідження доводить, що серії сюжетних картинок є важливим засобом розвитку внутрішнього програмування мовлення дітей. З розвитком внутрішнього мовлення дошкільники починають розгортати висловлювання зрозуміло, цілеспрямовано, логічно та послідовно передавати події в часі. Картинки допомагають дітям вибудувати монолог за структурою, і тому їхні висловлювання набувають ознак контекстності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гавриш Н. В. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят: навч.-метод. посіб / Н. В. Гавриш. – К. : Вид. дім «Шкільний світ», 2006. – 119 с.
2. Калмикова Л. О. Розвиток мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку: діагностико-розвивальна програма: монографія / Л. О. Калмикова. – Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2010. – 212 с.
3. Калмикова Л. О. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку: монографія / Л. О. Калмикова, Н. В. Харченко, С. Д. Дем'яненко, Л. А. Порядченко; [заг.ред. Л. О. Калмикової]. – К.: Вид-во «ПП Медведєв», 2007. – 304 с.
4. Смирнова А.А. Использование серий сюжетных картин в развитии связной речи старших дошкольников /А.А. Смирнова, О. С. Ушакова. – М.: Педагогика, 1987. – 365 с.

LITERATURA

1. Gavrish, N.V. (2006). Rozvitok zv'язnogo movlennja doshkil'njat: navch.-metod. Posib. K.: Vid. dim «Shkil'nij svit». 119 s. (in Ukrainian).
2. Kalmikova, L.O. (2010). Rozvitok movlennevoi dijal'nosti ditej doshkil'nogo viku: diagnostiko-rozvivaj'na programa. Perejaslav-Hmel'nic'kij: PP «SKD», 212 s. (in Ukrainian).
3. Kalmikova, L.O., Harchenko, N.V. & Dem'janenko, S.D. & Porjadchenko L.A. (2007). Rozvitok movlennja ditej starshogo doshkil'nogo viku: monografija. K.: Vid-vo «PP Medvedev». 304 s. (in Ukrainian).
4. Smirnova, A.A. & Ushakova O.S. (1987). Ispolzovanie serij szuzhetnyh kartin v razvitii svjaznoj rechi starshih doshkol'nikov. M. : Pedagogika. 365 s. (in Russian).